

GAYN

(ع)

Arap alfabesinin on dokuzuncu harfi.

Sözlükte "bulutlanmak, bulut; gönlü sıkıntı kaplamak; susamak" gibi anlamlara gelen **gayn**ın (çoğulu **agyân, gaynât, guyûn**) ebced hesabındaki değeri 1000'dir. Gayn, "ayn"dan noktalı olmasıyla ayrılır ve bundan dolayı "el-aynû'l-mu'ceme" adıyla da bilinir. Bir sızıcı-sürtünücü damak fonemi (vélaire fricativ) olan gaynın mahreci hançerenin yumuşak damak kısmıdır (edne'l-halk, postvelar). "Ĥâ" harfiyle aynı mahreci paylaşır; ancak hangisinin ağza daha yakın yerden çıktığı hususu ihtilâflıdır. Sibeveyhi, Zemahşerî, İbn Yaîş ve İbnü'l-Cezerî'ye göre "ĥâ"nın, Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî ve Mekki b. Ebû Tâlib'e göre ise gaynın mahreci ağza daha yakındır (İbn Yaîş, X, 124). Gayn sadalı (cehrî, sonore) bir harf olup "ĥâ"dan bu sıfatıyla ayrılır ve Arap dilcileri tarafından "rihve mechûre müstâliye" (fricative postvélaire sonore) şeklinde tanımlanır. Gayn sesi, Türkçe'deki "ğ"nin daha kuvvetli ve sert bir şekilde telaffuzundan hâsıl olan sese, çıkartılışı sırasında dilin dibine doğru küçük dilin hareketine imkân veren bir kanalın oluşması ölçüsünde de Fransızca'daki "kalın r"ye (r grossayé) yaklaşan bir sese teka-bül eder.

Gaynın mahrec veya sıfat yakınlığı sebebiyle çeşitli harflerle değişkenlik gösterdiği görülür ve bunlar arasında özellikle ayn önemli bir yer tutar; meselâ ay-sân = gaysân (عیسان = عيسان), leanne = leganne (لَعْن = لَعْن), amcere = gamcere (عَمَجْر = عَمَجْر), ab'ab = gabgab (عَبَب = عَبَب), afenşel = gafenşel (عَفْشَل = عَفْشَل) gibi (başka örnekler için bk. *DIA*, IV, 255). Bu durumun aynın gayna dönüşmesiyle mi, yoksa bir yazım hatası sonucunda mı oluştuğu, ya da gaynlı şekillerin aynlıların değişik bir biçimi mi (varyant) olduğu meselesi dilciler arasında tartışma konusudur ve bu ihtimallerden birinciye "ibdâl / bedel", ikinciye "tashîf", üçüncüye de "lugat" veya "luggayye" denilmektedir. Ayn / gayn değişikliği bulunan kelimelerde hangisinin asıl olduğu hususu kesin biçimde tesbit edilememiş, klasik kaynaklarda daha

yaygın olan şeklin "a'lâ" (daha üstün), "ef-sah" (daha fasîh), "eşher" (daha meşhur), "a'ref" (daha tanınmış), "ekser" (daha çok kullanılan) gibi kelimelerle belirtilmesi yoluna gidilmiştir. Aynı anlamda ve eşit derecede kullanılan farklı şekillerin de "bi'l-ayni ve'l-gayni" tabiriyle açıklandığı görülür. Modern dilciler ise aynlı kelimelerin esas olduğunu kabul etmektedirler (bk. AYN). Ancak bazı hallerde gayn-lı şekillerin aslı (ayn-lı) formları kısmen ya da tamamen ortadan kaldırıp yerine geçtiği görülür: teassere = tegassere (تَعَسْر = تَعَسْر), amita = gamita (عَمِط = عَمِط), hemea = hemea (هَمِع = هَمِع) gibi (Ružička, *JA*, CCXXI [1932], s. 73, 77, 84, 89, 96). Ayn / gayn değişikliği gösteren kelimelerin bir kısmının yazım hatasından kaynaklandığı, bunların çoğunu Leys b. Muzaffer'in (ö. 187/803 [?]), Arap dilinin ilk büyük sözlüğü olan Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791 [?]) *Kitâbü'l-'Ayn*'ini tamamlarken yaptığı, daha sonra gelen lugat âlimlerinin de imlâsı yanlış bu kelimeleri asıllarını araştırmadan eserlerine aktardıkları ileri sürülmüştür (*Lisâ-nü'l-'Arab*, "rğm / r'am" md.leri). Asma'î'ye göre ise bu değişik yazılışlar anlam farkından doğmuştur; çünkü iki şekilden biri daha yoğun ve daha kuvvetli anlam belirtir; afaka = gafaka (عَفَق = عَفَق), amişe = gamişe (عَمِش = عَمِش) örneklerinde olduğu gibi (Ružička, *JA*, CCXXI [1932], s. 100).

Sâmî diller uzmanı ve fonetikçi Çek şarkiyatçısı Rudolf Ružička, 1907 yılından başlayarak kırk yıl içinde yazdığı birçok makalede ayn / gayn değişikliği gösteren kelimelerin çoğluğuna dayanarak gayn sesinin sadece Arapça'da bulunduğu ve ayn sesinin farklı bir biçimi olarak gelişip zamanla müstakil bir ses haline geldiğini ileri sürmüştür. Aynı görüşü öğrencisi Karel Petrâček ile H. Torczyner de paylaşmış, fakat Brockelmann başta olmak üzere birçok şarkiyatçı buna karşı çıkararak çeşitli Sâmî dillerde gayn sesinin bulunduğu savunmuştur. Aslında, Ružička'nın düşündüğü gibi sadece farklı yazılan eş anlamlı kelimelere dayanmak bu konuda yeterli değildir. Çünkü ayn / gayn değişikliği gösteren ve anlamdaş olmayan örnekler de vardır; meselâ azel / gazel (عَزَل / عَزَل), fer' / ferg (فَرَع / فَرَع), em'ar / emgar (عَمَر / عَمَر) gibi (Cantineau, s. 105).

Gaynın aynla olan bu ilişkisinden başka hemze, cîm, ĥâ, ĥâ, râ, sîn, sîn, fâ, kâf, kâf, lâm, mîm, nûn, vâv, hâ harfleriyle de değişiklik gösterdiği görülür; bunlar arasında ĥâ / gayn dönüşümü diğerlerinden fazladır. Hemze / gayn: mâe = mâga (مَاع = مَاع), mev' = mevg (مَوغ = مَوغ), müvâ' = müvâg (مَوَاع = مَوَاع), iste'rebe = istagrebe (اِسْتَاغْرَب = اِسْتَاغْرَب), semee = semega (سَمَاع = سَمَاع); cîm / gayn: mecmece = magmaga (مَعْمِج = مَعْمِج); ĥâ / gayn: hazreme = gazreme (حَاذِرَم = حَاذِرَم), leth = letg (لَتَح = لَتَح), vehar = vegar (وَحَر = وَحَر), tevahhare = tevaggare (تَوَحَّر = تَوَحَّر); ĥâ / gayn: habene = gabene (حَابِن = حَابِن), hamer = gamer (حَمَر = حَمَر), ĥumâr = gumâr (حَمَار = حَمَار), zehar = zegar (زَحَر = زَحَر), hakka = gakka (حَقَق = حَقَق); râ / gayn: ramas = gamas (رَمَص = رَمَص), mers = mags (مَرِث = مَرِث), reyn = gayn (رَيْن = رَيْن), fevre = fevga (فَوَغَة = فَوَغَة); sîn / gayn: isrendâ = igrendâ (اِسْرَنْدَى = اِسْرَنْدَى); şîn / gayn: şenec = ganec (شَنْج = شَنْج); fâ / gayn: fezreme = gazreme (فَاذِرَم = فَاذِرَم), tarfeşe = targâşe (طَرْغَش = طَرْغَش); kâf / gayn: gulfe = kulfe (كُلْفَة = كُلْفَة), aglef = aklef (اَكْلَف = اَكْلَف), gamez = kamez (عَمِز = عَمِز), galgale = kalkale (كَلْفَل = كَلْفَل), tegalgale = tekalkale (تَكَلْفَل = تَكَلْفَل); kâf / gayn: kebene = gabene (كَبِن = كَبِن); lâm / gayn: gamz = lezm (لَمِز = لَمِز), gammâz = lemmâz (عَمَّاز = عَمَّاز), zâle = zâga (زَال = زَال); mîm / gayn: gatmata = gatgata (عَطْمَط = عَطْمَط), ümlüç = uglüç (اَمْلُوج = اَمْلُوج), gâre = mâre (مَار = مَار); nûn / gayn: şinnîr = şiggîr (شَنْبِير = شَنْبِير), zînât = zigât (ضَنْط = ضَنْط), tezâ-neta = tezâgata (تَضَاغَط = تَضَاغَط); vâv / gayn: vattaşe = gattaşe (وَطَش = وَطَش); ĥâ / gayn: hezreme = gazreme (حَاذِرَم = حَاذِرَم), hemz = gamz (عَمِز = عَمِز), hemmâz = gammâz (عَمَّاز = عَمَّاز), sebehlel = sebahlel (سَبَهَلَل = سَبَهَلَل), hemheme = gamgame (مَهْمَم = مَهْمَم) gibi.

Bu eş anlamlı dönüşümlerin dışında, bir kelimedede gayn sesinden önce gelen "sîn"nin de telaffuz kolaylığı için "sad"a dönüştüğü (ses uyumu) görülür; meselâ esbaga = asbaga (اَسْبَغ = اَسْبَغ), sâlig = şâlig (سَالِغ = سَالِغ) gibi (İbn Yaîş, X, 51; Radî el-Esterâbâdî, III, 230). Ayrıca gerçek Arapça kelimelerde gayn ile cîm birleşmez ve bu durum aslı Arapça olmayan kelimelerin tesbitinde önemli bir ipucu teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "ğyn" md.; *et-Ta‘rifât*, "ğayn" md.; *Tâcü'l-‘arûs*, "ğyn" md.; *Kâmus Tercümesi*, "ğyn" md.; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, s. 1332-1333, 1357; Halîl b. Ahmed, *el-Hurûf* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1969, s. 42; a.mlf., *Kitâbü'l-‘Ayn* (nşr. Mehdî el-Mağzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâi), Beyrut 1408/1988, IV, 450; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1399-1403/1977-83, IV, 433-436; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *el-Ğarībü'l-muşannef* (nşr. Muhammed el-Muhtâr el-Abîdî), Tunus 1990, I, 249-250; Ebû Mishal el-A‘râbî, *Kitâbü'n-Nevâdir* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1380/1961, I, 8, 13, 23, 42, 48, 52, 60, 97, 100, 103, 128, 369; İbnü's-Sikkî, *Kitâbü'l-‘Kalb ve'l-ib-dâl* (nşr. A. Haffner), Kahire, ts., s. 32-34; Zec-câcî, *Kitâbü'l-İbdâl ve'l-mu‘âkabe ve'n-ne-zâ‘ir* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1381/1962, s. 62-64, 91; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1379/1960, I, 238, 301-302, 335-339; II, 48-49, 200-201, 226-227, 326, 328, 330, 331, 332, 333, 336, 559-560; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), I, 205; II, 134; İbn Cinnî, *Sırru şinâ‘ati'l-i‘râb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1374/1954, I, 52, 69, 70, 71, 74, 247-248; Ahmed er-Râzî, *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1402/1982, s. 137, 139, 140, 142, 152, 156; İbn Yâsi, *Şerhu'l-Mufaşşal*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), X, 51, 123-124; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye* (nşr. M. Nûr el-Hasan v.dğr.), Beyrut 1402/1982, III, 230; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurâ‘ati'l-‘aşr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), I, 199, 202, 203, 214; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 552-554; Ahmed Ateş v.dğr., *Arapça Dil Bilgisi*, İstanbul 1964, s. 9; Hüseyin Küçükkalay, *Kur’an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 210, 236; S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages Phonology and Morphology*, Wiesbaden 1980, s. 38-40; İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul 1984, s. 208, 215, 218-219, 221, 223, 226-227, 228, 246; R. Ružička, "L'alternance de ε - ğ en arabe d'après les témoignages de grammairiens et lexicographes arabes", *JA*, CCXXI (1932), s. 67-115; a.mlf., "La question de l'existence du ğ dans les langues sémitiques en général et dans la langue ougaritienne en particulier", *Ar. O*, XXII (1954), s. 176-237; J. Cantineau, "Esquisse d'une phonologie de l'arabe classique", *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, XLIII, Paris 1946, s. 93, 101, 103-107, 112, 114, 115, 119, 122, 123, 135-136; K. Petráček, "Der Doppelte phonologische charakter des ghain im klassischen Arabisch", *Ar. O*, XXI (1953), s. 240-262; a.mlf., "Die struktur der semitischen wurzelmorpheme und der übergang ain > gain und ain > r im Arabischen", *a.e.*, XXIII (1955), s. 475-478; A. Schaade, "Gayn", *JA*, IV, 727; H. Fleisch, "Ghayn", *EI*² (ing.), II, 1026-1027; a.mlf., "Hurûf al-Hidjâ", *a.e.*, III, 596-600; "ğ", *UDM*, XIV/2, s. 415.

İSMAIL DURMUŞ

GAYN

(غَيْن)

Zaman zaman kalbi örtten mânevî perde anlamında tasavvuf terimi.

Sözlükte "gökyüzünü bütünüyle kaplayan hafif bulut" mânasına gelen gayn kelimesi tasavvufta, "kalp ile Hak veya gayb âlemi arasına çekilen ve müminin Hak'tan ayrı kalmasına sebep olan en hafif ve en saydam perde" anlamında kullanılmaktadır. Hücvîri bu terim için "İstiğfarla ortadan kalkan bir perde olup iki kısımdır. Gafal olup büyük günah işleyenlerin kalplerini kalın, nebî ve velîlerin kalplerini tül gibi bir perde (gayn) örter" demektedir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 506).

Bütün mutasavvıflar, kalpte insanı Hak'tan ve gayb âleminde ayıran bir perdenin bulunduğunu kabul ederler. Onlara göre "hatm, tab" ("mühürleme", bk. el-Bakara 2/7; en-Nahl 16/108) ve "kufi" ("kilitleme", bk. Muhammed 42/24) kâfir, müşrik ve putperestlerin kalbini kaplayan ve ancak iman etmekle ortadan kalkan kalın bir perdedir. Münafıkların kalbi ise "kasvet" ve "reyn" denilen (bk. el-Bakara 2/74; el-Mutaffîrîn 83/14) yoğun bir perde ile kaplıdır. Genellikle müminlerin kalbine ârız olan ve "gayn" denilen perde ise tevbe ve istiğfarla ortadan kalkar (Serrâc, s. 451; Gazzâlî, IV, 13).

Bir mümin zaman zaman gaflete düşerek günah işleyebilir. Bu durum süreklî ise kalbi üzerinde yoğun, geçici ise şeffaf bir perde oluşturur. Kulun rabbinden uzak kalmasına sebep olan bu perdenin tevbe ve istiğfarla ortadan kaldırılması gerekir. Kul böylece Allah'a tekrar yakınlık (kurbiyet) haline döner.

Hz. Peygamber bir hadisinde, "Bazan kalbimi bir perde bürür, bunu ortadan kaldırmak için günde yüz kere (diğer bir rivayette yetmiş kere) istiğfar ederim" demiştir (Müslim, "Zikir", 41; Ebû Dâvûd, "Vitr", 26). Bu hadise dayanan mutasavvıflar, gayn denilen perdenin peygamber ve velîleri bazan Hak'tan ayrı düşürdüğünü ve onların bunun için Hak'a istiğfar ettiklerini söylerler. Hata ve günahların oluşturduğu bir kir perdesinin peygamberlerin kalbini örtmesi mümkün değildir. Onların kalplerini bürüyen bir perde, ümmetin ve ailelerinin meseleleriyle meşgul olmalarından dolayı Hak'tan

geçici olarak uzak kalmalarıdır. Peygamberlerin kalplerindeki perde, üzerine üflenen aynada oluşan hafif nem ve sis gibi olup kısa bir süre sonra kendiliğinden ortadan kalkar. Bu perde güneşin çıkmasıyla yok olan hafif bulutlara da benzetilmiştir (Serrâc, s. 451). Ebû Saîd el-Harrâz'a göre bu durum sadece nebî ve velîlerde görülür. Başkaları için kusur olmayan bu husus onlar için istiğfar sebebidir.

Hücvîri'ye göre müminin kalbindeki kalın perde tevbe ile, hafif perde Hak'a yönelerek ortadan kaldırılır. Tevbe günahları terketmekle, Hak'a yönelmek ise kendi varlığından geçmekle olur. Günahları terketmek hatadan doğru olan, Hak'a yönelmek doğru olandan daha doğru olana dönmektir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 507).

Sûfilere göre müminin kalbi bazan hata ve günah kiriyile kirlenir, bazan dünya işleri ve gaflet haliyle paslanır. Tevbe, istiğfar, zikir ve ibadet bu kiri temizlemeye, bu pası silmeye yarar. İbnü'l-Cellâ, babası cilâcı olduğu için değil vazlarla kalpleri cilâladığı için "cellâ" lakabıyla anıldığını söyler. Kalbini cilâlamaya ve saflaştırmaya herkes muhtaçtır. Kalbi cilâlama ve saflaştırmanın âriflere ve kâmillere özgü olan şekline de gayn denilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâşânî, *İşlâhâtü's-şâfiyye*, "ğayn" md.; *et-Ta‘rifât*, "ğayn" md.; Ca‘fer Seccâdî, *Ferheng*, "ğayn" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 713; Müslim, "Zikir", 41; Ebû Dâvûd, "Vitr", 26; Serrâc, *el-Lüma‘*, s. 451; Fahreddin er-Râzî, *Meḥâtiḥü'l-ğayb*, XXXI, 91; Hücvîri, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 506, 507; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 225; Gazzâlî, *İḥyâ‘*, Kahire 1967, IV, 13; Zemahşerî, *el-Fâ‘ik*, III, 82; Baklî, *Şerḥ-i Şaḥiyyât*, s. 629; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâḥ*, s. 187, 352; Necmed-dîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365 hş., s. 326; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, III, 403; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1993, III, 233, 237.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

GAYR

(bk. AĞYAR).

GAYRET

(bk. KISKANÇLIK).

GAYRİ MENKUL

(bk. AKAR).